

УДК 343.46

В. В. ВІНЦУК,

*старший викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності
навчально-наукового інституту підготовки фахівців кримінальної міліції
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНОГЕННОЇ ОБСТАНОВКИ У СФЕРІ ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАЦІЙ ІЗ МЕТАЛОБРУХТОМ

На основі комплексного аналізу досліджень з оперативно-розшукової діяльності, криміналістики, кримінології та кримінального права розглянуто криміногенну обстановку у сфері здійснення операцій з металобрухтом в Україні.

Становлення незалежної України після розпаду СРСР супроводжувалося, як і будь-який перехідний процес, утворенням певного «вакууму» в законодавстві, чим швидко скористалися кримінальні елементи, насамперед найнебезпечніші їх представники – лідери та члени організованої злочинності. Все це сприяло погіршенню криміногенної обстановки у сфері здійснення операцій із металобрухтом.

Вивчення останніх досліджень і публікацій свідчить, що в Україні проблема розкриття злочинів, пов'язаних із порушенням порядку здійснення операцій з металобрухтом, залишається малодослідженою, а криміногенна обстановка у сфері здійснення операцій з металобрухтом впливає на цей процес. Деякі аспекти криміногенної обстановки окремих видів злочинів, що належать до злочинів у сфері господарської діяльності, досліджувалися такими вченими, як: А. І. Дольова [1], О. М. Зінченко [2], В. В. Лунев [3], Н. Ф. Кузнецова [3] тощо. Однак криміногенна обстановка має тенденцію до зміни і тому потребує постійних досліджень.

Відповідно **метою** даної статті є дослідження на підставі ретроспективного аналізу праць вітчизняних та закордонних учених з різних галузей права стану наукової визначеності характеристики криміногенної обстановки у сфері здійснення операцій з металобрухтом як одного з важливих елементів оперативно-розшукової характеристики, пов'язаної із порушенням порядку здійснення операцій з металобрухтом, та наукове обґрунтування необхідності проведення комплексного дослідження за даною темою.

Відсутність ефективно діючого нормативно-правового регулювання оподаткування створює підґрунтя для виникнення та розвитку підприємців, що здійснюють господарську діяльність із певними порушеннями законодавства або взагалі незаконно. Слід зазначити, що нині така ситуація набула досить значних масштабів та поширилася майже на всі галузі промисло-

вості й види господарської діяльності. Винятком не стала й сфера здійснення операцій з металобрухтом. О. М. Зінченко слушно зауважує з цього приводу: «в Україні існує ряд соціально-економічних та психологічних проблем, одна з яких характеризує значний вплив на господарське життя тіньової економіки, криміналізації економіки, корупції, хабарництва, диференціації доходів населення, фінансової і майнової нерівності, низькою повагою до законів, нестабільністю законодавчої і нормативної бази» [2, с. 76]. Така ситуація призвела до того, що з початку 90-х років ХХ ст. на Україні здійснення незаконних операцій з металобрухтом та утримання незаконних пунктів його прийому, схову та збуту перетворилося на справжню кримінальну індустрію, яка дає злочинцям можливість отримувати значні прибутки.

Враховуючи обмежений обсяг нашої статті, коротко розглянемо генезис злочинної діяльності у сфері здійснення операцій з металобрухтом. У СРСР за умов відсутності підприємств недержавних видів власності у галузі важкої промисловості та жорсткого контролю за діяльністю, пов'язаною з експортом, переробкою та виготовленням кольорових і чорних металів, злочини, пов'язані з порушенням порядку здійснення операцій з металобрухтом, взагалі не вчинялися. У зв'язку з відсутністю даних злочинів у кримінально-правовому законодавстві УРСР відповідно не було передбачено кримінальної відповідальності за їх учинення.

Така ситуація позитивно відображалася на загальному стані криміногенної обстановки у державі; так, наприклад, металобрухт як чорних, так і кольорових металів не тільки не виступав предметом будь-якого виду розкрадання, а й не мав значної вартості, що не стимулювало навіть його легальну здачу в державні пункти прийому металобрухту. У цей період, на відміну від сучасного, можна було спостерігати наявність виробів з металу, які

вийшли з ладу, покинутими на смітниках, вулицях, у промислових зонах, у районах гаражів тощо. Збирання металобрухту доручалося як виконання громадського обов'язку школярам, студентам, працівникам державних підприємств, установ та організацій. З цією метою часто проводилися так звані суботники, тобто збирання металобрухту у вихідний день, як правило, безоплатні. Для стимулювання збільшення результатів такої діяльності окремими особами або їх групами керівництвом підприємств, установ та організацій проводилася роз'яснювальна робота щодо важливості таких заходів для економіки держави, а також організовувалися різні змагання серед учасників збирання металобрухту.

Криміногенна ситуація кардинально змінилася з моменту здобуття Україною незалежності. Роздержавлення металургійної галузі, виникнення нових видів власності, втрата державної монополії на здійснення операцій з металобрухтом, особливо на його експорт, у поєднанні з недоліками законодавства призвели до створення справжньої кримінальної індустрії, спрямованої на зайняття незаконними операціями з металобрухтом. Структурну модель такої кримінальної індустрії можна уявити у вигляді багаторівневої піраміди: перший її рівень становлять особи, що займаються збором та розкраданням металобрухту з метою його продажу, другий – особи, які організували пункти його прийому та здійснюють діяльність щодо його придбання, схову та продажу оптовим скупникам металобрухту, третій рівень утворюють оптові скупники металобрухту, які, як правило, мають відповідну ліцензію на здійснення операцій з металобрухтом, але порушують порядок його прийому. Представники останнього рівня здійснюють відправлення металобрухту на експорт або на переробні підприємства України.

Спочатку незаконні операції проводилися лише з металобрухтом кольорових металів, що було пов'язано з низькою вартістю металобрухту чорних металів. Наприкінці 90-х років ХХ ст. спостерігається різке зменшення обсягів незаконного обігу металобрухту кольорових металів та зростання його вартості, що було обумовлено, по-перше, вичерпанням його запасів в Україні, які сформувалися за часів СРСР, а по-друге, у зв'язку з прийняттям у 1999 р. Закону України «Про металобрухт» [4], який заборонив на той час експорт металобрухту кольорових та легированих металів.

Проведення незаконних операцій із металобрухтом кольорових металів також не припинилося, але набуло значно менших масштабів

та стало відігравати другорядну роль порівняно з купівлею-продажем металобрухту чорних металів, як за обсягами їх обігу, так і за доходами, одержаними від їх продажу. Це відразу відобразилося на стані криміногенної ситуації в Україні: набуло ще більшого поширення розкрадання металобрухту з підприємств, яке можна без будь-якого применшення охарактеризувати як тотальне, тобто загальне для всіх, всеосяжне [5, с. 805].

Одночасно в указаний період відбувається приватизація багатьох державних підприємств, тобто зміна форми власності на них з державної на колективну або приватну. При цьому велика кількість підприємств ліквідується як державою, так і новими власниками, у зв'язку з їх банкрутством, часто створеним штучно з метою розкрадання обладнання та інших товарно-матеріальних цінностей. Значна частина обладнання та будівель підприємств була виготовлена з металу, чим швидко скористалися злочинні елементи, які активно зайнялися його демонтажем та реалізацією на металобрухт. Також збільшилася кількість фактів крадіжок виробів із чорного металу у фізичних осіб з метою їх реалізації на металобрухт та майна комунальних підприємств (наприклад металеві каналізаційні люки).

Крім того, набуло поширення викрадення шляхом демонтажу електричних мереж, кабельних ліній та їх обладнання з метою їх реалізації як брухту кольорових металів. Особливо поширення такі злочини набули в сільській місцевості у зв'язку з малонаселеністю цих районів і значною протяжністю таких мереж та ліній, що робить неможливим нагляд за ними та їх ефективну охорону. Суспільна небезпека вчинення даних злочинів зростає з огляду на те, що вона полягає не тільки у спричиненні матеріальної шкоди власникам зазначених мереж та ліній, але й у припиненні забезпечення споживачів електричною енергією та послугами зв'язку, що може призвести до припинення діяльності підприємств, установ, організацій, особливо лікарських закладів, правоохоронних органів, частин пожежної охорони, збройних сил, залізничного, річкового, морського, повітряного та іншого транспорту тощо.

Законодавець, хоча й із запізненням, відреагував на наведені вище негативні явища шляхом введення у прийнятий 2001 р. Кримінальний кодекс (далі – КК) України [6] кримінальної відповідальності за порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом, організацію незаконних пунктів його прийому та викрадення електричних мереж, кабельних ліній зв'язку

та їх обладнання, передбачених відповідно статтями 213 та 188. Однак пізніше законодавець виключив ст. 188 з КК України [6] згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» [7], що свідчить про його непослідовність щодо організації протидії злочинам даного виду. Варто зауважити, що невизначеність цілей і завдань у виборі засобів і напрямків державної політики щодо протидії злочинам, пов'язаним із порушенням порядку здійснення операцій з металобрухтом, свідчить про відсутність науково обгрунтованого підходу до вирішення даної проблеми, що ускладнює діяльність правоохоронних органів у сфері боротьби зі злочинами даного виду і, як наслідок, створює сприятливі умови для поширення злочинності.

Про значний ступінь кримінальної ураженості сфери здійснення операцій з металобрухтом свідчать статистичні дані МВС України щодо стану і динаміки розкриття злочинів, передбачених ст. 213 КК України [6]. Так, у 2005 р. було розкрито 2467 злочинів даного виду, у 2006 р. – 1986 (- 19,5 %), у 2007 р. – 1793 (- 9,7 %), у 2008 р. – 1846 (+ 3 %), у 2009 р. – 1149 (- 37,8 %), у 2010 – 1764 (+ 34,86 %), за дев'ять місяців 2011 – 1857 (+ 17,6 %).

Аналізуючи наведені дані, можемо зробити висновок про те, що в період з 2006 по 2009 роки спостерігається значне зменшення кількості виявлених злочинів – на 1318, або 53,43 %. Це свідчить про спробу держави стабілізувати криміногенну ситуацію у сфері здійснення операцій з металобрухтом. Однак у період з 2009 по 2010 роки кількість виявлених злочинів даного виду стрімко зростає та підвищується відповідно на 615 злочинів, або на 34,86 %, і така тенденція простежується у 2011 р. Таким чином, незважаючи на вжиті державою заходи, сфера здійснення операцій з металобрухтом залишається одним із найбільш кримінальних видів господарської діяльності.

Крім того, при аналізі статистичних даних слід враховувати фактор високої латентності злочинів, пов'язаних із порушенням порядку здійснення операцій з металобрухтом. Це обумовлено, насамперед механізмом учинення досліджуваних злочинів, який передбачає те, що особи, які беруть участь на будь-якому етапі їх учинення, мають спільні інтереси і взаємну зацікавленість в одержанні кримінальних доходів від купівлі-продажу металобрухту. Таке становище сприяє збереженню стійкої злочинної структури «особи, які здійснюють незаконну купівлю металобрухту або причетні

до неї – оптові перекупники металобрухту – корупційні зв'язки» та нерозголошенню ними інформації, пов'язаної з фактами порушення порядку проведення операцій з металобрухтом. Однак слабкою ланкою такої злочинної структури є процес придбання дрібними скупниками металобрухту безпосередньо в населення, що вимагає створення певної «реклами» своєї діяльності і, як наслідок, створення широкого кола осіб, обізнаних із даною злочинною діяльністю. При цьому, як правило, до кола обізнаних осіб входять не тільки ті, хто займається збутом металобрухту, а й особи, що не мають до цього жодного відношення, наприклад, сусіди, звичайні перехожі тощо. Саме тому 95 % осіб, що були притягнуті до кримінальної відповідальності у справах порушених за ст. 213 КК України, належали до організаторів або утримувачів незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту.

Слід зазначити, що у 2011 р. спостерігалася незначна тенденція до зниження кількості розкритих злочинів порівняно з 2005 р., але їх поширеність і досі залишається значною. Під час проведеного нами аналізу статистичних даних щодо розкриття підрозділами МВС усіх видів злочинів у сфері господарської діяльності було встановлено, що злочини, пов'язані з порушенням порядку здійснення операцій з металобрухтом, є найбільш поширеними серед злочинів у сфері господарської діяльності і становлять близько 21 % від їх загальної кількості. Так, у 2005 р. було розкрито 8974 злочинів, відповідно у 2006 р. – 8726 (- 2,8 %), у 2007 р. – 9029 (+ 3,5 %), у 2008 р. – 8638 (- 4,3 %), у 2009 р. – 8174 (- 5,4 %), у 2010 р. – 8601 (- 5,2 %).

До того ж під час аналізу статистичних даних про кількість учинених злочинів досліджуваного виду слід враховувати проблеми, що виникають при кваліфікації цих діянь, обумовлені наявністю як адміністративної, так і кримінальної відповідальності за порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом. При цьому законодавець чітко не вказує на ознаки, за якими протиправне діяння може бути віднесено до злочину або адміністративного правопорушення, що призводить до неможливості їх правильної кваліфікації та відображення в статистиці. Даний факт створює перешкоду для об'єктивного спостереження за реальним станом криміногенної обстановки та оцінки рівня злочинності. Неправильна оцінка стану криміногенної обстановки негативно впливає на прийняття правоохоронними органами адекватних заходів протидії злочинам, пов'язаним із порушенням порядку здійснення операцій з металобрухтом.

З урахуванням вищевикладеного можна безпідставно стверджувати, що в даний час діяльність, пов'язана із здійсненням операцій із металобрухтом, є однією з найбільш кримінально уражених у сфері господарської діяльності, що створює загрозу економічній безпеці держави. Це обумовлено тим, що металобрухт є найважливішою стратегічною та енергозберігаючою сировиною для металургійного виробництва, у зв'язку з чим підвищується значення контролю з боку держави за дотриманням порядку здійснення відповідних операцій.

Під умовами злочинності розуміють суспільні явища, які безпосередньо не викликають скоєння злочину, але є своєрідним «мастилом» для механізмів формування і дії причини, полегшуючи і підсилюючи їх функціонування [3, с. 169]. Таким чином, умова злочинності – це те, що саме по собі не породжує злочинність або злочин, але впливає на процеси породження, бере участь у детермінації злочинності. Від умов, супутніх учиненню конкретного діяння, залежить вибір способу реалізації злочинного наміру, об'єкта злочинного посягання. Умовами визначаються розміри і характер заподіяної шкоди, місце і час скоєння злочину. Взагалі умовами злочинності можуть бути як обставини, що стосуються стану зовнішнього середовища (активність правоохоронних органів, латентність конкретних видів діянь, різне ставлення суспільства до окремих видів злочинних діянь, матеріальні умови середовища), так і ті, що характеризують самого злочинця (кримінальний професіоналізм, алкогольна або наркотична залежність тощо) [1, с. 246–247]. Залежно від конкретної ситуації одна і та сама обставина може виступати і як причина злочинності, і як її умова. Наприклад, погана організація охорони на об'єкті, де зберігаються матеріальні цінності, може бути як умовою, що визначає вибір даного сховища як об'єкта посягання для стійкої злочинної групи, що займається розкраданнями, так і причиною, що зумовила формування відповідної мотивації у працівників даного об'єкта [1, с. 265].

На нашу думку, до однієї з найважливіших причин значного поширення злочинів, пов'язаних із порушенням порядку здійснення операцій з металобрухтом, можна віднести наявність у злочинців можливості встановити корупційні зв'язки з працівниками правоохоронних органів через низький рівень їх матеріальної забезпеченості та високу прибутковість досліджуваної злочинної діяльності. Під час прийняття окремими працівниками правоохоронних органів рішення про встановлення ко-

рупованих зв'язків з особами, що займаються здійсненням незаконних операцій з металобрухтом, не останню роль, з точки зору психології, відіграє той факт, що злочини, передбачені ст. 213 КК України [6], є злочинами невеликої тяжкості, що є певним виправданням їх злочинних дій у своїй свідомості. Крім того, як відомо, здійснення правоохоронної діяльності, у тому числі й оперативно-розшукової, вимагає значних матеріальних витрат (придбання пального, засобів мобільного зв'язку тощо), які в сучасних умовах часто перекладаються на працівників правоохоронних органів. Таким чином, виправдання своєї корупційної діяльності полягає в тому, що частина коштів отриманих від осіб, які вчиняють злочини, передбачені ст. 213 КК України [6], використовуються для боротьби з більш тяжкими злочинами.

До того ж особи, що займаються незаконним придбанням металобрухту, часто використовуються працівниками правоохоронних органів як джерела отримання оперативної інформації про осіб, які вчинили викрадення предметів з метою наступної їх реалізації як металобрухту, що призводить до «підвищення» ефективності роботи щодо розкриття злочинів загальнокримінальної спрямованості. При цьому корумповані працівники правоохоронних органів не враховують того факту, що існування незаконних пунктів прийому металобрухту й є основним фактором, що впливає на дестабілізацію криміногенної обстановки в загальнокримінальній сфері, пов'язаною зі збільшенням фактів викрадення металовмісних предметів.

Нині, незважаючи на велику кількість фактів розкриття працівниками ОВС злочинів, передбачених ст. 213 КК України [6], можна констатувати наступну криміногенну ситуацію: майже в усіх регіонах та населених пунктах України, як у міській, так і в сільській місцевості, існують та активно діють незаконні пункти прийому металобрухту, що, на нашу думку, пов'язано насамперед з фактами корупції з боку працівників правоохоронних органів, але розгляд даного питання не є предметом нашого дослідження. Виникла ситуація, коли обсяг обігу металобрухту в більшості незаконних пунктів його прийому залежить не від рівня протидії з боку правоохоронних органів, а від наявності самого металобрухту в регіоні та можливості його придбання.

Головну мотиваційну роль при вчиненні злочинів, пов'язаних із порушенням порядку здійснення операцій з металобрухтом, відіграє економічний фактор, до яких належить високий рівень прибутковості даної злочинної діяльності,

що дає можливість одержувати значні матеріальні прибутки. Така можливість обумовлена: відносно невеликими матеріальними витратами на організацію діяльності щодо здійснення операцій з металобрухтом, основними з яких є його купівля та збут; простотою технологічного процесу здійснення даних операцій; високою швидкістю обороту капіталу, оскільки металобрухт у сучасних умовах є дуже ліквідним видом товару; низькою уразливістю цього виду діяльності від несприятливих економічних чинників (інфляція, падіння кон'юнктури ринку тощо).

Крім того, здійснення злочинцями операцій з металобрухтом без державної реєстрації або без одержання спеціального дозволу (ліцензії) та відповідно без сплати податків та інших обов'язкових платежів дозволяє їм легко конкурувати з легальними підприємствами. Це обумовлено тим, що злочинці за рахунок ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів, недотримання умов безпеки життєдіяльності та вимог до обладнання та характеристики місць здійснення операцій з металобрухтом можуть дозволити собі приймати його дорожче, ніж це можуть зробити легальні підприємства, та відповідно збувати металобрухт дешевше за них. Подібна цінова політика ставить у невігідне становище легальні підприємства, що здійснюють операції з металобрухтом, які вимушені враховувати такі витрати під час встановлення цін на його прийом та збут.

Зауважимо також, що легальні пункти прийому металобрухту існують не в усіх населених пунктах України (відсутні, як правило, у невеликих селах, наприклад), чим і користуються злочинці, організовуючи незаконні пункти прийому металобрухту та заповнюючи тим самим відповідну нішу. До того ж деяка частина населення вважає за краще користуватися послугами виключно незаконних пунктів прийому металобрухту через відсутність необхідності обов'язкової здачі його з пред'явленням документів, які підтверджують особистість та вказують на походження металобрухту, реєстрації таких відомостей у спеціальному журналі прийому металобрухту. Особливо це стосується осіб, які отримали металобрухт злочинним шляхом та які вживають відповідних заходів щодо приховування своєї кримінальної діяльності.

Висновок. Отже, з моменту здобуття Україною незалежності криміногенна ситуація у сфері здійснення операцій з металобрухтом значно погіршилася. Про факт значного поширення злочинів, пов'язаних із порушенням порядку здійснення операцій з металобрухтом, свідчить аналіз статистичних даних щодо стану і динаміки їх розкриття. Так, у період з 2005 по 2011 роки кількість розкритих злочинів, передбачених ст. 213 КК України, становить близько 21 % від загальної кількості розкритих злочинів у сфері господарської діяльності, до якої вони належать.

Список використаної літератури

1. Криминология : учеб. для вузов / под общ. ред. А. И. Долговой. – М. : НОРМА, 2001. – 848 с.
2. Зінченко О. М. Про соціально-економічні та психологічні аспекти реформування відносин власності в Україні / О. М. Зінченко // Державний інформаційний бюлетень приватизації. – 2000. – № 2. – С. 76–79.
3. Криминология : учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лунеева. – М. : Волтере Клувер, 2004. – 640 с.
4. Про металобрухт : закон України від 5 трав. 1999 р. № 619-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 25. – Ст. 212.
5. Толковый словарь русского языка : 80000 слов и фразеол. выражений / [авт.-сост. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю.]. – 4-е изд., доп. – М. : ЭЛЛИПС, 2003. – 944 с.
6. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
7. Про внесення змін до кримінального та кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності : закон України від 15 квіт. 2008 р. № 270-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 24. – Ст. 236.

Надійшла до редколегії 12.06.2012

ВИНЦУК В. В. ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМИНОГЕННОЇ ОБСТАНОВКИ В СФЕРЕ ОСУЩЕСТВЛЕННЯ ОПЕРАЦІЙ С МЕТАЛЛОЛОМОМ

На основе комплексного анализа исследований по оперативно-розыскной деятельности, криминалистике, криминологии и уголовному праву рассмотрена криминальная обстановка в сфере осуществления операций с металлоломом в Украине.

VINTSUK V. THE CRIMINALISTIC OF CRIME SITUATION IN THE FIELD OF OPERATIONS WITH A SCRAP-METAL

On the basis of complex analysis of researches on operative-search activity, to criminalistics, criminology and criminal law the crime situation in the area of operations with a scrap-metal in Ukraine is researched.